

רותם לשם

תקוות הופכיות בחברה מקוטבת¹

בנרטיב הציוני הקנוני, לתקווה יש תפקיד היסטורי מרכזי (Penslar, 2023) – היא נועדה לתת מענה לסכנת הפגיעה ביהודי התפוצות כמיעוט נרדף. בקרב החוגים שבהם טופחה והפכה לאפשרות אפקטיבית, התקווה נסכה תחושת אופטימיות וביטחון אשר לעתידם הלאומי של היהודים, ואיחדה קהילות מן המערב ומן המזרח, חילונים ודתיים. בתקופת הקמת המדינה הזין איום ההישרדות תקווה זו, והפך אותה לרגש קולקטיבי מאוחד. עם זאת, התבססותה של ישראל במזרח התיכון צמצמה את הסכנה הקיומית, ובמקומה צפו שסעים עמוקים במציאות הישראלית, הנוגעים לאופי המדינה ולזהות אזרחיה. שסעים אלה משקפים פילוג חברתי ופוליטי שרק החריף בשנים האחרונות, ובשעה זו נדמה כי קריטי מתמיד לשאול: מהו מקומה של התקווה בישראל של היום? האם היא קיימת, ואם כן – אצל מי, וכיצד ניתן לדמיין, אם בכלל, תקווה משותפת לכלל הישראלים בעתיד הנראה לעין? במאמר זה אדון בשאלות אלה ואתייחס בעיקר לשיח הפוליטי ברשתות החברתיות המקוונות.²

-
- 1 ברצוני להודות לעורכות כתב העת על הערותיהן המועילות. הרעיונות המובאים במאמר התגבשו במסגרת הדיון בקבוצת המחקר "מדינת ישראל ואיום הקיטוב" בהובלת פרופ' שחר ליפשיץ וד"ר יוליה אלעד שטרנר במרכז מנומדין באוניברסיטת בר-אילן. תודה גם לפרופ' רקפת סלע-שפי, פרופ' חזקי שוהם, עדי חולב וחביב קפצון על הערותיהם על טיוטה מוקדמת של המאמר.
- 2 הדוגמאות נלקחו מאוסף של פוסטים עם המילה "תקווה" שנאסף ברשתות בשנה האחרונה (2024), מקורפוס של ציורים מטוויטר המכילים מילות רגש שליליות, 2017–2023 (מחקר חדש של המחבר), ומאגר תגובות לעמודי פוליטיקאים בפייסבוק (2019–2020) – Schler et al., 2020.

תקווה כרגש של אפשרות לעתיד משופר

תקווה היא רגש הנובע מחוויית הווה רע שדורש תיקון, ומכוון אל עבר עתיד משופר (Wettergren, 2024). בהמשגה זו, הופעתה ותחזוקתה של התקווה תלויה בתהליך קוגניטיבי-רגשי דינמי, שבו מתבצעת הענקת משמעות שלילית להווה לצד דמיון של אפשרות לעתיד טוב יותר, המתבסס על לקחים מתקוות העבר. לפחד תפקיד מרכזי בטיפול התקווה, משום שמושאו הוא סכנה המחייבת תגובה מיידית. עם זאת, רגשות שליליים נוספים, כגון כעס ואף ייאוש, משתתפים גם הם בהנעתה. תקווה יכולה להימצא ברקע החוויה, או במרכזה, כמושא לניהול מודע. בצורתה הקולקטיבית, תקווה מנוסחת באמצעות מאגרי ידע תרבותיים, ונחוות דרך תהליכי תקשורת המאפשרים סנכרון קבוצתי ודמיון משותף של עתיד רצוי. בחברות מקוטבות דוגמת ישראל, המאופיינות ברגשות סותרים כלפי תהליכים חברתיים ופוליטיים (Gidron et al., 2023), ביטויים פומביים של תקווה קולקטיבית משקפים לרוב תפיסות מנוגדות של ההווה וחזונות הופכיים של העתיד.

מאבקי זהות עוינים במדיה החדשה

זירה מעניינת לבחינת ביטויי תקווה היא הרשתות החברתיות המקוונות, כגון פייסבוק, טוויטר ואחרות, שהפכו למרחבים רגשיים (Papacharissi, 2015), המאופיינים במחזורים של ביטויי רגש ההולכים ומקצינים ביחס למציאות החברתית. תופעה זו, שהיא גרסה עכשווית למאבק טיפוסי בהבניית זהות קולקטיבית (Sela-Sheffy, 2004), מואצת על-ידי אלגוריתמים המקדמים תכנים מעוררי רגש עבור יוצרים-משתמשים, שמפנימים את נורמות הרגש האלה. נוסף לכך, חלק מהפלטפורמות האלה (כמו למשל פייסבוק ואינסטגרם) פועלות באמצעות מנגנונים המנתבים תכנים על-פי העדפות מוקדמות של משתמשים, באופן שתוחם מרחבי שיח הומוגניים המהדהים עוינות כלפי קבוצת החוץ (Levy, 2021). במרחבים אלה, תוקפנות ממלאת תפקיד מרכזי בכינון תחושת סולידריות עוינת (Carvalho & Chamberlen, 2018), הפועלת ככוח קולקטיבי מעניש ומתקן, עם תקווה לחזון עתידי משותף שבו הרעות החולות והעבריינים שמחוללים אותו יסולקו וייענשו. בכך, תקווה קולקטיבית ועוינות משתלבות זו בזו ליצירת תחושת שייכות לקבוצה הרואה באיומים על ערכיה ועל זהותה סכנה ממשית.

תקוות במחלוקת: בין מדינת הלכה לדמוקרטיה ליברלית

שימוש שגרתי בתקווה ברשתות החברתיות בישראל נעשה לעיתים קרובות בדרך של שלילתה. לדוגמה, "אין תקווה. מדכא. מפחיד", נכתב בתגובה לכתבה טלוויזיונית על קטטה אלימה בין נערים שהובילה לרצח; "הכול שחור פה. אין תקווה. דמנו הפקר", נכתב בפוסט מ־2024 המתייחס למלחמת חרבות ברזל. גודש מִפְּעֵי הרגש השליליים בתגובות מסוג זה מתייחס אומנם לאירוע מסוים, אך הוא מעצים את החוויה של הווה רע ואכזרי הנמצא במגמת הידרדרות בלתי־נמנעת, ובכך מבטא ייאוש קולקטיבי החוסם את היכולת לדמיון הווה בר־תיקון.

ברשתות החברתיות ניתן למצוא גם ביטויי תקווה אופטימיים לכאורה. אך בחברה מקוטבת, התקווה של מחנה אחד מתפרשת כאיום מסוכן עבור המחנה האחר, ולהיפך. במחנה הלא־ליברלי – המורכב מנאמני נתניהו, מפלגים קיצוניים בציונות הדתית, מן ההנהגה החרדית ותומכיה – התקווה נשענת על סולידריות עוינת וכוחנית. סוכני הרגש המרכזיים במחנה זה הם פוליטיקאים אנטי־ממסדיים ואנשי דת, החותרים לשינוי מהותי במבנה המשטרי ובסדר החברתי בישראל. תקווה במחנה זה נובעת מפחד מכל מה שנתפס כאיום על הזהות היהודית – כגון ערבים, זרים ושמאלנים – ומשלבת טינה כלפי שמאלנים בעוינות כלפי אשכנזים, בשל תחושת קיפוח המזרחים תחת שלטון מפא"י (Illouz, 2023). לדוגמה, בציוץ המגיב לכתבה על הורים שחסמו את כניסתן של עובדות ערביות ממזרח ירושלים למעון נעמת ב־2022 נכתב: "האימהות האלה הן התקווה לעם ישראל. משמח לראות שנשאר היגיון בריא בעם. להזכירכם, מזרח ירושלים מלאה בשונאי ישראל". רתיעה מה"שמאל הפרוגרסיבי" מוצגת רבות כתגובת נגד לקידום שוויון מגדרי, כמו למשל בציטוט הבא: "כולי תקווה שתוכניתה של מרב מיכאלי להכניס שיעורי מגדר למוסדות החינוך תיגנז. מפחיד מה שהיא מתכננת לילדי גן החובה!". הטינה במחנה זה מתווה דרך פעולה נקמנית, ויוצרת תמונת עולם דיכוטומית, שבה טובת הקבוצה מושגת רק דרך הכנעת היריב הפוליטי. לדוגמה, בפוסט מ־2019 נכתב: "ביבי, אתה הכוח, אתה התקווה שלנו, היה גיהנום שיצרו השמאל, ועתה ישראל גן עדן בהנהגתך...". בפוסט נוסף נכתב: "ביבי, אני מקווה שתיפטר מהאויבים שאתה חי איתם ותזרוק אותם מחיך".

במציאות הפוליטית הקיימת, מימושה המלא של התקווה הלא־ליברלית מחייב את הכפפת הרשות השופטת לרשות המבצעת. התוכנית לרפורמה משפטית ב־2023 העמידה תקווה זו בחזית סדר היום הפוליטי במדינה, אם כי היא באה לידי ביטוי גם בעבר, כפי שנראה בציוץ מ־2022: "רק רפורמה במערכת המשפטית הרקובה תחזיר לי את התקווה. מערכת

המשפט הפכה לתיאוקרטיה שמאלנית. צריך שהרוב ינצח ויחליט!". אג'נדה זו מבטאת שאיפה למיזוג בין הפוליטיקה לבין אורח החיים הדתי-יהודי, כפי שבא לביטוי בפרוט מ־2020: "בן־גביר, אתה נותן לנו להאמין שיש עוד תקווה לאנשים שרוצים לעשות טוב בעולם מתוך אמונה של תורה! תמשיך בדרך שלך!". לפיכך, ביטויי התקווה במחנה זה פועלים בצילה של עוינות עוצמתית, והם שזורים באורח חיים דתי המתנגד למוסדות המדינה ושואף להרחבת השפעתו. שאיפה זו מכוונת לכונן סדר פוליטי חדש, הכפוף לעליונות היהודית ולסדר הפטריארכלי.

לעומת זאת, במחנה הליברלי, שרובו משתייך למעמד הביניים החילוני, התקווה צומחת בתוך אקלים רגשי של ייאוש מתמשך, הנובע מרמיסת ערכים ליברליים, ניכור מהמדינה ודעיכה בתחושת השייכות הלאומית. אך המחאה נגד נתניהו, שהחלה בשנת 2020 לנוכח האיומים שהציבה קבוצת השלטון המבוססת, הציתה מחדש את תחושת השייכות במחנה הזה, ועימה גם את התקווה. תקווה זו נבנית מתוך מודעות לכישלונות העבר, ומתוך ההבנה כי ללא תקווה לא יתאפשר עתיד טוב יותר. סוכני התקווה המרכזיים צומחים מתוך החברה האזרחית – עמותות, תנועות מחאה וכדומה – ונאבקים לבלום מהלכים לשינוי אופייה הפוליטי והחברתי של המדינה.

לא אחת נשענת הפנייה לתקווה על גיוס זיכרונות העבר ועל חיבור לערכים ליברליים, כפי שמדגים הציטוט הבא: "מרצ היא המפלגה היחידה שנותנת תקווה שישראל תהיה המדינה שהבטיחו לנו כשהיינו קטנים. מדינה של שלום, של זכויות ללא הבדל דת, גזע או מין. מדינת רווחה". רגשות כגון פחד, כעס וחרדה ממלאים תפקיד מרכזי בהצתה מחדש של התקווה. כך, למשל, בציון מתקופת הקמת ממשלת בנט־לפיד ב־2021 נכתב: "שום דבר לא מפחיד! אנחנו התקווה, אנחנו הדור הנכון בזמן הנכון, ומה יותר סמלי ממשלת שינוי אחרי עידן של ביבי-חרדים...". במהלך הרכבת ממשלה זו הופיע גם שיח תקווה ביחס לערבים, כפי שעולה מפרוט המופנה לגבאי אשכנזי בנושא המשא ומתן עם הרשימה המשותפת: "שומעים אותך וכבר מרגישים תקווה [...] אתה לא חייב להסכים עם כל הדרישות, אך מספיק שאתה מנהל דו־שיח, וזה כבר נותן כבוד לקיומם ונותן להם הרגשה של שייכות...".

תפקידי המפתח שקיבלו מפלגות הימין הקיצוניות בממשלת ישראל ה־37 הזינו פחד וחרדה במחנה הליברלי, שהתפרצו בעוצמה במהלך המחאה נגד הרפורמה המשפטית. בשיח המחאה התפתחה סולידריות עוינת עוצמתית, שהולידה תנועת התנגדות לממשלה. כך נכתב בעת הפגנה גדולה בירושלים במרץ 2023: "עוד ועוד פעילים עומדים ביחד

ונוהרים לירושלים. אנחנו כאן עם כעס ועם תקווה. כעס על ממשלה כהניסטית וקיצונית שמנסה לשרוף את כל הארץ. ותקווה לשינוי עמוק במציאות של כולנו". לאחר מלחמת חרבות ברזל מילאו רגשות של אָבֵל ויֵאוּש את הרשתות החברתיות, ופגעו בתחושת הסולידריות שהתחדשה במהלך המחאה. עם זאת, התקווה לא נעלמה לחלוטין, ונקראה שוב לפעולה: "הממשלה הזאת מוכרת ייאוש לשני הצדדים [...] יש לכך פתרון, צאו להפגין! הפגנה היא תקווה!".

לנוכח תמונות מנוגדות אלה של עתיד טוב וראוי עבור המדינה ואזרחיה – כיצד ניתן לדמיין תקווה משותפת בחברה הישראלית המקוטבת? עוינות כלפי המחנה הנגדי ממלאת תפקיד קריטי בטיפוח הסולידריות ובהנעת פעולות קולקטיביות לתיקון ההווה. עם זאת, כשהיא לובשת אופי כוחני החותר לביטול הקבוצה האחרת ולהכנעתה, היא מעצימה את הקיטוב ומונעת דמיון של עתיד משותף. רגשות נקמניים זוכים לבולטות ברשתות החברתיות, ובכך תורמים להקצנת השיח. השאלה הקריטית לשנים הקרובות היא אם ניתן לפרק בכל אחד מהמחנות את הקשרים בין התקווה לרגשות השליליים המזינים אותה, ולגבש חזון עתידי משותף לכלל הישראלים.

רשימת המקורות

Carvalho, Henrique & Anastasia Chamberlen (2018). Why punishment pleases: Punitive feelings in a world of hostile solidarity. *Punishment & Society* 20(2), 217–234.

Gidron, Noam, Yotam Margalit, Lior Sheffer, & Itamar Yakir (2023). Who supports democratic backsliding? Evidence from Israel. *OSF Preprints*. September, 19.

Illouz, Eva (2023). *The emotional life of populism: How fear, disgust, resentment, and love undermine democracy*. John Wiley & Sons.

Levy, Ro'ee (2021). Social media, news consumption, and polarization: Evidence from a field experiment. *American economic review* 111(3), 831–870.

Papacharissi, Zizi (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.

Penslar, de Derek. J. (2023). *Zionism: An emotional state*. Rutgers University Press, 109–111.

Schler, Jonathan, Elisheva Bonchek-Dokow, Vainstein, Tomer, Moshe Gotam, & Mike Teplitsky (2020). Profiling Astroturfing Facebook Users During Three Contiguous Israeli Election Periods. *IEEE International Conference on Big Data (Big Data)*, Atlanta, GA, USA, pp. 4331–4340, DOI: 10.1109/BigData50022.2020.9378207.

Sela-Sheffy, Rakefet (2004). 'What makes one an Israeli?' Negotiating identities in everyday representations of 'Israeliness'. *Nations and Nationalism* 10(4), 479–497.

Wettergren, Åsa (2024). Emotionalising hope in times of climate change. *Emotions and Society* (early view). Retrieved from <https://doi.org/10.1332/26316897Y2024D000000021>.

ד"ר רותם לשם, היחידה למחקר התרבות, אוניברסיטת תל אביב.

דוא"ל: leshem.rotem@gmail.com